

Ježci v Septuagintě: Pojem ἐχῖνος v biblické literatuře

Jan Lukáš

Hedgehogs in the Septuagint: The Term ἐχῖνος in the Biblical Literature The following article consists in greater part of a text which can be found in my master's thesis called *And Satyrs Shall Dance There. The Burden of Babylon (Isaiah XIII)* as an excursus. It deals with fivefold occurrence of a term ἐχῖνος in Septuagint, with underlying Hebrew concepts and with the right understanding and translating of the Septuagintal translation itself. The author takes at the same time a stand against the common conception which finds support in lexicon works like Liddel-Scott's or in the recent successor; *The Brill Dictionary of Ancient Greek* (2015). Assuming that one can take seriously a witness of Coptic translations of the Septuagint and ambiguity of its Hebrew template, conclusion can be made that ἐχῖνος is a synonym of word ἔχιδνα or ἔχις, i.e. snake or adder. Therefore, the question whether hedgehogs occur in the text of the Septuagint has to be answered negatively.

Následující článek z velké části představuje text, který se jako exkurs nachází v autorově diplomové práci.¹ Pojednává o pětinasobném výskytu výrazu ἐχῖνος v Septuagintě, o hebrejských pojmech v podkladu a o tom, jak sám septuagintní překlad náležitě chápat a překládat. Přitom se za rozhodujícího příspěvní sahidské koptské verze stavím proti obvyklému pojetí, které nachází svou oporu ve slovníkových dílech jako Liddell-Scott² nebo jeho novější nástupce³ a nejinak i speciální slovníky k Septuagintě.⁴ Za předpokladu, že vezmeme vážně svědectví koptských překladů Septuaginty a víceznačnost její hebrejské předlohy, můžeme dojít ke zjištění, že ἐχῖνος je vlastně synonymem slov ἔχιδνα či ἔχις, tedy had či zmije. Potom

---

1 Jan Lukáš, *A příšery skákati tam budou. Výnos o Babylónu (Izajáš XIII)*, diplomová práce na ETF UK, Praha 2021, 74nn. Vedoucí práce Martin Prudký.

2 Henry George Liddell – Robert Scott – Henry Stuart Jones – Roderick McKenzie, *A Greek-English lexicon: with a revised supplement*,⁹1996.

3 Franco Montanari – Ivan Garofalo – Daniela Manetti – Madeleine Goh – Chad Schroeder – Gregory Nagy – Leonard Muellner, *The Brill dictionary of ancient Greek*, Leiden: Brill, [2015].

4 Takamitsu Muraoka, *A Greek-English lexicon of the Septuagint*, Louvain: Peeters, 2009, xl, s. 310a; nebo Johan Lust – Erik Eynikel – Katrin Hauspie, *Greek-English lexicon of the Septuagint*, rev. ed. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2003, CII.

ovšem na otázku, zda se v textu Septuaginty vyskytují ježci, musíme odpovědět záporně.

Jistou zvláštností Septuaginty je výskyt slova ἔχις ve verších Sf 2,14; Iz 13,22; (Iz 14,23) 34,11; 34,15, celkem tedy pět výskytů. Slovníky klasické řečtiny překládají tento výraz bez výhrad jako „ježek“ nebo „ježovka“. V kontextu výše zmíněných biblických veršů bychom měli spíše uvažovat o suchozemské variantě ježka.⁵ Nový anglický překlad septuagintního Izajáše také stále drží „ježky“,⁶ stejně jako český překlad septuagintního Izajáše: „...a ježci si udělají doupe v jejich domech“ [kurzíva původní].⁷ Tato varianta by také měla zajímavé konotace: „v křesťanství [je ježek] ďábel, zlý skutek krade vinné hrozny, jako ďábel olupuje lidi o jejich duše. Je také sumerským emblémem Inanny a Velké matky obecně.“⁸ Ve starém Egyptě mohl být ježek vnímán také jako průvodce duše na onen svět.⁹ Ve Vulgátě se ježek(?) – *ericius* vyskytuje pouze v Iz 14,23; 34,11.15 a Sf 2,14.

Autor tohoto článku má však za to, že se v koiné používané překladateli Septuaginty přihodilo, že se ἔχις díky své zvukové i grafické podobnosti stal synonymem slova ἔχιδνα – zmije; ἔχις – týž význam.¹⁰ (Oproti poslední jmenovanému výrazu má „ježek“ navíc výhodu „snadného“ skloňování podle 1. deklinace, což nerodilí helénisté jistě dovedli ocenit.)¹¹ Obecně pak platí, že had je člověku nepřátelské zvíře *par excellence*. Díky malému počtu výskytů můžeme snadno ověřit, zda tato teze platí.

-
- 5 Na ježka lze narazit jedině v překladu Bible kralické v seznamu nečistých zvířat, Lv 11,30.
  - 6 *A New English Translation of the Septuagint*, 2007, dostupné online: <http://ccat.sas.upenn.edu/nets/edition/33-esaias-nets.pdf>.
  - 7 *Izaiáš: komentovaný překlad řecké septuagintní verze*, přel. Gabriela Ivana Vlková – Jana Plátová, Praha: Vyšehrad, 2018, 108.
  - 8 J. C. Cooper – Allan Plzák, *Ilustrovaná encyklopedie tradičních symbolů*, Praha: Mladá fronta, 1999, 67.
  - 9 Elliotte Thurtle, Hedgehogs and Hyenas: Peculiar Animals of Ancient Egypt, *Studia Antiqua* 20 (2021/1), 38–46, 40, dostupné z: <https://scholarsarchive.byu.edu/studia-antiqua/vol20/iss1/4>.
  - 10 V kánonu se vyskytuje pouze ἔχιδνα, a to jen v Novém zákoně: Mt 3,7; 12,34; 23,33; L 3,7; Sk 28,3 – tedy jen v díle připisaném Matoušovi a Lukášovi.
  - 11 Také představa ostnů a bodlin nachází naplnění i u hadů. Viz např. *κεράστis* – zmije rohatá – *cerastes cornutus*.

Sf 2,14

דָּבָר־מֵאֵל מְאֵר־מֵאֵל / χαμαιλέοντες και ἔχϊνοι / ΝΙΚΑΜΙΛΕΘΝ ΝΕΜ ΝΙΔΧΩ¹² / *onocrotalus et ericius*

První zvíře (מְאֵר) má hebrejsky znamenat: nečistý pták, sova nebo pelikán. Řecky je to chameleon. Druhé (דָּבָר) je hebrejsky sova, dikobraz nebo ježek¹³, řecky ježek. Latinsky se jedná o dvojici pelikán-ježek. Podle slovníku však může jít o bukače.¹⁴

ČEP překládá: „Na hlavicích sloupů tam bude nocovat pelikán a sýček.“

Vzhledem k umístění „na hlavicích sloupů“ vypadá v hebrejském textu schůdněji „ptačí varianta“ překladu.¹⁵ Naopak řečtina překladem chameleon a zmije volí dvojici plazů; přece jen je těžší si představit na hlavici sloupu ježka než hada, který tam stejně jako chameleon dokáže spíše vylézt. Někdo by mohl namítat, že text Septuaginty uvádí jiné místo výskytu těchto tvorů než masoretský text. Oproti hlavici sloupu či kupoli (כַּפְתֹּרִים) Septuaginta uvádí ἐν τοῖς φατνώμασιν¹⁶, tedy někde ve/na stropě. Výraz φατνώμα značí právě strop v protikladu k podlaze, nebo stropní kazety, táfování, deštění, výdřevu stropu. A všude tam je snáze představit si plazení a svíjení se hada než ježčí dupání. Nicméně koptský překlad v memfidském dialektu též uvádí zmije. Možné záměny si všimá i Crumův lexikon.¹⁷

12 V sahidském dialektu mi nebylo možné inkriminovaný verš dohledat, použil jsem tedy starší edici v dialektu memfidském: Henricus Tattam (ed.), *Duodecim prophetarum libros: in lingua Aegyptica vulgo Coptica seu Memphitica*, Oxonium: Oxonii e Typographo Academico, MDCCCXXXVI.

13 V současné hebrejštině skutečně דָּבָר znamená ježka. Zdali totéž platí i pro biblickou hebrejštinu, není jisté.

14 Charles Short – Charlton T. Lewis, *A latin dictionary*, Oxford: Clarendon Press, 1969.

15 Raši (1040–1105 n. l.) ve svém komentáři k danému místu píše: קאת וקפוד . עופות . קאת (קאת a קפוד – ptáci), viz A. J. Rosenberg – I. W. Slotki, *Isaiah: Hebrew text & English translation with an introduction and commentary*, rev. ed., 2nd impr. (1987), London: Soncino Press, 1983, xiv. Podobně se vyjadřuje k Iz 34,11 בלילה הפורח עוף . וקפוד (a קפוד – pták, který létá v noci...). Tamtéž.

16 *A New English Translation of the Septuagint*, 2007, 812, dostupné online: <http://ccat.sas.upenn.edu/nets/edition/32-twelve-nets.pdf>, překládá poněkud mnohoznačně „in its compartments“.

17 W. E. Crum (Walter Ewing) – James M. Robinson, *A Coptic dictionary*, Eugene, Oregon: Wipf and Stock, 2005 – 1939, 741a: „...ἐχϊνος (as if ἐχιδ[να])“; my bychom přidali spíše ἔχϊς.

Iz 13,22

נָחַשׁ / ἔχιδνοι / ὄφεις

V případě tohoto verše více vyhovuje naší představě, že si v rozvalinách staví hnízdo a línhe se z vajec (νοσσοποιεῖν) spíše zmije než ježek.¹⁸ Jeví se, že překladatel pochopil hebrejskou předlohu (šakal – נָחַשׁ)¹⁹ jako draky/hady (נָחַשִׁ)²⁰ ve smyslu dávného mořského netvora, hada nebo velikého plaza, a tak i přeložil a použil jméno zmije. Nebyl by zdaleka jediný. Tvar נָחַשִׁ v Iz 13,22 převádí Bible kralická²¹ jako draky, stejně tak Bible krále Jakuba,²² ale i novější překlady.²³ Slova נָחַשׁ a נָחַשִׁ je docela snadné zaměnit (zvláště jde-li o plurálové tvary). Ostatně ἔχιδνα je také jménem hadího božstva nebo prastarého netvora. Koptská verze zde též vidí hady.

18 Ačkoliv Johan Lust – Erik Eynikel – Katrin Hauspie, *Greek-English lexicon of the Septuagint*, rev. ed. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2003, CII, připouští i význam „zbudovat brloh, noru, doupě atp., každopádně primární význam νοσσοποιεῖν pojí spíše s ptáky.

19 Tak Frants Buhl (ed.), Wilhelm Gesenius' hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament, Berlin: Springer-Verlag, ¹⁷1954, *sub voce*; i Blahoslav Pípal, *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*, Praha: Kalich, ⁴2006, *sub voce*; nebo též Francis Brown – Wilhelm Gesenius – Samuel Rolles Driver – Francis Brown – Charles A. Briggs, *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English lexicon with an appendix containing the Biblical Aramaic*, Peabody (Mass.): Hendrickson, 172017, *sub voce*; či William L. Holladay, *A concise hebrew and aramaic lexicon of the Old testament / Based on the First, Second, and Third Editions of the Koehler-Baumgartner Lexicon in Veteris Testamenti Libros*, Michigan: Eerdmans, ¹⁵2000. Proti tomu srov. Robert Laird Harris, *Theological wordbook of the Old Testament*, Chicago: Moody Press, ²1981 (2 svazky), upřednostňuje významy drak a velryba (נָחַשִׁ je zde tedy v podstatě synonymní s נָחַשִׁ).

20 נָחַשִׁ je snad někdy též variantní tvar (*sg. abs. masc.*) slova נָחַשִׁ, viz Frants Buhl (ed.), Wilhelm Gesenius' hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament. Berlin: Springer-Verlag, ¹⁷1954, *sub voce* נָחַשִׁ.

21 Robert Dittmann (ed.), *Bible Kralická šestidílná: kompletní vydání s původními poznámkami*. Praha: Česká biblická společnost, 2014.

22 Stephen Prickett – Robert Carroll, *The Bible: Authorized King James Version*, Oxford: Oxford University Press, 1998.

23 Rosenberg – Slotki, *Isaiah* poskytuje překlad „serpents“ (i v Rašiho komentáři) a *Tanakh the holy scriptures: the new JPS translation according to the traditional Hebrew text*, Philadelphia: Jewish Publication Society, 1985 uvádí na zkoumaném místě „dragons“.

Iz 14,23

לְמוֹרַשׁ קַפְדַּ / κατοικεῖν ἐχίνους / ἵτενερω ογωρ / *in possessionem ericii*

Hebrejský text na tomto místě praví: „A ustanovím ji [Babylón] za državu bukačů“. ČEP tu hovoří o hnízdišti sýčků. Samotný termín קַפְדַּ je poněkud tajemný, jak jsme zjistili už v případě Sf 2,14. Překladatel Septuaginty jej však převedl opět jako ἐχίνος (takže [Babylónii] budou obývat zmije). Možná ve stejné době vzniká jak převod Jeronýmův, tak převod sahidského překladatele. Jeroným měl před sebou hebrejskou předlohu i Septuagintu, zatímco neznámý egyptský autor (autoři) zřejmě jen verzi řeckou.²⁴ Můžeme se domyslet, že Jeroným neznaje (snad podobně jako my dnes) přesný význam hebrejského slova, odrazil se při překladu od znění Septuaginty. Totéž udělal i koptský překladatel, neváhaje ovšem nad hebrejským výrazem. Vulgáta, věrná větné stavbě MT, prohlašuje Babylón za „vlastnictví ježků“, zato sahidská verze po vzoru své řecké předlohy převádí: „takže tam budou přebývat zmije“.

Iz 34,11

קַפְדַּ / ἐχίνος / ἔρω

Zde vidíme stejný překlad jako v Sf 2,14. Z bezprostředního kontextu nelze vytěžit žádný nový argument pro zmijs, stejně tak ani pro ježka. Koptština překládá „had“.

Iz 34,15

קַפְדַּ / ἐχίνος / ἔρω / *ericus*

Hebrejské slovníky uvažují buď o stromovém hadu, nebo o sově. Je také na místě, dle našeho soudu, uvažovat o nápadné podobnosti výrazu קַפְדַּ se slovem קַפְדַּ.²⁵ V řečtině se opět vyskytuje sloveso νεοσσεύειν – líhnout se/

24 Shodující se v hlavních rysech s textovým typem B (*Codex Vaticanus*).

25 Raši tyto dva pojmy ztotožňuje: קַפְדַּ . הוא קַפְדַּ . Rosenberg – Slotki, Isaiah. Proti tomu Ibn Ezra (asi 1092–1167 n. l.): קַפְדַּ *The great owl*. It is not the same as קַפְדַּ; it is some other bird. Michael Friedländer (ed.), *The commentary of Ibn Ezra on Isaiah. The Anglican version of the Book of the Prophet Isaiah amended according to the Commentary of Ibn Ezra*, London: published for the Society of Hebrew literature, 1873.

stavět hnízdo příbuzné tomu v Iz 13,22, což opět hovoří spíše ve prospěch hada (nebo ptáka) než ježka.²⁶ Rovněž koptský překladatel pokládá domnělého ježka za hada.²⁷

Výše zjištěné se pokusíme ilustrovat na případu Iz 13,22 následující tabulkou.

MT	LXX	Copt.
שָׂמַיִם (šakal – שָׂמַיִם)	ἔχιϋοι (ἔχιϋος – ježek)	ⲉⲃⲱ (had)
LXX legit שָׂמַיִם (akk. Tunnanu; lat. draco) (drak, ten dávný had) ²⁸	Copt. legit ἔχις – zmije (had) ἰδ ἐστ ἔχιϋνα – zmije (had)	
שָׂמַיִם (hadi/draci)	ἔχιϋος (zjednodušení ἔχις pro 1. deklinaci)	

Jak jsme mohli pozorovat, stojí zde sledované septuagintní převody na dosti nejistých základech, a sice na hebrejských výrazech, se kterými si neví docela rady ani nejmodernější bádání. Pokud si připustíme výše psané a rovněž i to, že překladatel na základě očekávaného paralelismu membrorum u jemu neznámých výrazů volil synonymum k výrazu předešlému nebo následujícímu, zdánlivé zmatení nás už nepřekvapí. Zjistili jsme, že podkladem pro převod ἔχιϋος jsou termíny שָׂמַיִם, קַפְדִּים, a שָׂמַיִם. Platí také, že pokaždé, když se v Septuagintě vyskytne slovo „ježek“, převádí ho koptský překladatel jako „had/zmije“. Současně víme, že Jeroným při svém překladu přihlížel k Septuagintě a ve všech případech kromě Iz 13,22 překládá řecké ἔχιϋος jako *ericius*, čili ježek. Nicméně pokud nebyli koptští překladatelé blíže Septuagintě než Jeroným časově, pak jí byli blíže alespoň geograficky. Místem vzniku Septuaginty i jejích koptských překladů byl Egypt. Jeví se, že Jeroným chápal

26 Ježci si ovšem také staví jakési brlohy, kde vyvádějí mladé, nebo v nich hibernují.

27 Bylo by rovněž velice zajímavé zjistit, jaký byl koptský výraz pro ježka (byl-li nějaký). Bylo by však s podivem, kdyby koptština žádné jméno pro tohoto drobného savce neznala. Přeci jen měl ježek v kultuře starého Egypta také své místo, viz Thurtle, Hedgehogs and Hyenas, 38–46, nebo též Walid Shaikh Al Arab, *The Hedgehog Goddess Abaset*, *Papyrologica Lupiensia*, Pensa MultiMedia s.r.l., 2019, 28 (28), 83–102, dostupné z doi:10.1285/i115912221v28p81.

28 Srov. Zj 12,9 (ČEP).

námi zkoumaný řecký výraz po vzoru moderních slovníků, které čerpají především z děl klasických autorů. Ovšem pochopení koptských překladatelů, že *ἐχίνοσ* je souznačný s *ἔχις*, vrhá lepší světlo i na samotnou Septuagintu. Přece jen je snazší představit si na hlavici sloupu hada než na tomtéž místě ježka nebo líhnout se z vejce zmiji, než aby tak činil savec s bodlinami.

Mému učiteli Filipu Čapkovi u tohoto problému přišla na mysl již takřka legendární historka o evangelickém faráři a disidentovi Svatopluku Karáskovi (1942–2020), který ve švýcarském exilu při jednom ze svých kázání v němčině svým posluchačům předestřel působivý obraz orla uvězněného v kleci. Kazatel ovšem orla místo *Adler* jmenoval spíše anglicky *eagle*, čímž jeho posluchači nabyli dojmu, že je celou dobu řeč o ježkovi (*Igel*). Obraz v myslích posluchačů kázání byl možná o to působivější a rozhodně nevšednější. Podobně je tomu i v případě ježků v Septuagintě. Skutečnost je i zde patrně poněkud prostší.

Mgr. Jan Lukáš

Tř. 9. května 1283

390 02 Tábor

lukasjan1@email.cz